

BATI ANADOLU'DA BİR PEÇENEK BEĞİ: KIZIL BEĞ

TUNCER BAYKARA

Doğduğum Karağaç Ovası topraklarından 1333 yılının Haziran ayında geçen ünlü seyyah İbn Battuta'nın, bu yörenin kuzeyindeki toprakların sahibi olan *Germiyanlılar* hakkında kullandığı ağır ve sert sözlerin, şimdiye kadar uygun bir izahı yapılamamıştı. Gerçi ilk bakışta bu sözlerin Hamid-oğulları ile Germiyan-oğulları arasındaki mücadelenin bir yankısı olduğu görülüyor. İbn Battuta'nın belki de yörede o sırada faaliyet gösteren yol kesici bir haydut çetesinden dolayı "*yol kesici, haydut*" gibi ağır sözleri söylediği de akla gelebilir. Bu arada Germiyanlılarla ilişkili sözlerinin, geldiği Hamidoğulları diyarının mı, yoksa ulaştığı Denizli halkının bir düşüncesi mi olduğu açıkça belli değilse de, Hamid diyarının düşüncesini yansıtmış olması daha muhtemeldir¹.

Hamid-oğulları ile Germiyanlılar arasındaki sert ilişkilerin yanında, Aydın-oğullarının Germiyanlılarla yakın dostlukları, birçok yönden dikkate değerdir. Bunların hepsinin birer T ü r k m e n B e y l i ğ i olduğu gözönüne alınırsa, meselenin daha başka boyutları olabileceği de akla geliyor.

Batu Anadolu ucunda, XIII. miladi yüzyıl ortalarına ait Denizli ve Kütahya yöresinde kitabeler bir hayli çoktur. Batu Anadolu'nun, Türkçenin yer ve şehir adı verme kurallarına aykırı gibi görünen isim taşıyan iki yerleşmesinden birisi olan U ş a k , (ötekisi Dinar'dır) eskiden beri dikkatimizi çekiyordu. Uşak şehrinin hemen güneyinde, eski ifadelere göre Uşak-Denizli yolunun 4. kilometresinde, Banaz çayının bir kolu üzerinde Çanlı Köprü vardır. Uşak'ın ortaya çıkışı, anlaşılıyor ki Doğu-Batu istikametindeki yollardan çok, Kuzey-Güney yönündeki yollar üzerinde oluşuna bağlıdır. İşte bu köprü, bu yol düzeninin de bir işareti olmaktadır. Fakat bu köprünün, bize göre, asıl büyük özelliği, üzerinde, İç Batı Anadolu'nun en batısındaki, en

¹ İbn Battuta'nın eseri: C. Defremery et B.N. Sanguinetti, *Voyages d'Ibn Batoutah*, Paris 1853-58, II, 271-72; ilgili kısım için bk. T. Baykara, *Denizli Tarihi*, 2. Kısım, İstanbul, 1969, s. 54-56; Acıpayam yöresinde, Germiyanlılarla mücadeleyi Aışar boyu beylerinin yürüttüğüne dair türküler günümüze kadar gelmiştir: Ali Vehbi (Aykota), *Acıpayam*, Ankara 1951, s. 13-15

eski Selçuklu devri kitabesine sahip olmasıdır. Hatta köprü'nün suyun çıkış yönündeki yüzünde, kemerin her iki tarafına aynı kitabe konulmuş imiş². Bu yörenin insanı olan tarihçi Orhan Dengiz, kitabeyi, daha 1930'lu yılların sonlarında istihzah edip talebe çalışması olarak işleyerek rahmetli Prof. Mükrimin Halil Yinanç (1899-1962) gibi Selçuklu Devri üstadlarına bildirmiş ve son olarak da Vakıflar Dergisi'nde yayınlamıştır³.

Kitabeden, sonraki zamanlarda mahalli araştırmacılar da söz etmişlerdir. Mesela bir *Uşak Tarihi* kitabı yazmış olan Haşim Tümer, kitabeyi kısmen Latin harfleriyle nakletmiştir⁴. Bizim son zamanlardaki aramalarımız netice vermemiş, muhtemelen define arayıcılarının gadrine uğrayan kitabelerin, 1970 sonrasında kaybolduğuna kanaat getirilmiştir⁵. Bu sebeple, kitabenin okunuşu için, rahmetli Orhan Dengiz'in yayınlamış olduğu fotoğrafla yetinmek durumundayız.

السطانى

بنا هذه عمارة امير سپاه سلار شجاع

الدين قزل بن بحنه ادام الله سموة

در ايام شهور حماد الاولى سنة ثلثة وحمس وستمايه

Kitabede, köprüyü daha doğrusu "imare"yi, yani yapıyı, inşa ettirenin ismi ve tarih verilmiştir. Tarih, açıkça belirtilen 653 hicri yılından gayri, H. Tümer'e göre günler⁶, fakat O. Dengiz'e göre aylar itibariyle de belirtilmiştir. Netice olarak kitabe, 653 hicri yılı cemazielevveli, yani 8. VI-7.VII.1255 tarihini taşımaktadır. Çok iyimser olarak "gün"leri de gözönüne alırsak, 18 Haziran 1255 tarihi de söylenebilir. Kitabeyi koyduran kişi de O. Dengiz'e

² Haşim Tümer, *Uşak Tarihi*, İstanbul 1971, s. 212.

³ Orhan Dengiz, "Uşak'da bir Köprü Kitabesi: Çanlı Köprü (H. 653-M.1255)", *Vakıflar Dergisi*, XIII. (1983), s. 525-529.

⁴ Haşim Tümer, *Uşak Tarihi*, İstanbul 1971, s. 212.

⁵ Kitabenin günümüzdeki durumuyla ilgili yardımları için Uşak'da, Afyon Kocatepe Üniversitesi mensubu Prof. Dr. Adnan Şişman'a teşekkür borçluyum; kitabe 1970'li yıllarda, ne yazık ki Haşim Tümer'in kitabının yayımından sonra kaybolmuştur. Çünkü, köprü yakınında altın olduğuna dair rivayet nakledilmiştir. Köprü sağlamlığını devam ettirmekte olup, az bir himmet ile eski mükemmel durumunu kazanabilecektir. Kitabenin söküldüğü yerlere veya birine, yeniden kazınmış metinleri-dahi yerleştirilebilir.

⁶ H. Tümer, *Aynı eser*, s. 212; isim "nohbe" biçiminde okunmuş.

göre *Emir Sipehsalar Şücaeddin Kızıl bin Nuhbe* (?) dir. Kitabede dikkati çeken bir özellik, bu türden kitabelerde genelde Sultanın adının verilmesi mutad iken, burada herhangi bir ismin verilmemesidir. Bununla birlikte en başta yer alan *Es-Sultani* sözü Selçuklu Sultanına bağlılığını açıkça gösteriyor. Anlaşıyor ki, XIII. yüzyıl ortalarında, Selçuklu Hanedanının dışında yeni Türkmen Beğlerinin ortaya çıkışı⁷ hareketine katılmamıştır. Kızıl Beğ güney komşusu Mehmed Beğ'in doğrudan Hulâgu'ya başvurarak, Selçuklu idaresinden çıkmak isteyen hareketini tasvip etmemiş görünüyor.

2. Kitabeyi, birkaç yönden ele alabiliriz. Öncelikle ismi verilmiş olan yapuran kişiyi, yani Kızıl Beğ'i tarihi kaynaklardan tespit etmemiz gerekmektedir. Gerçekten de Uşak yakınlarındaki köprünün üzerindeki kitabe, adını başka kaynaklardan bildiğimiz bir U ç B e y i 'nin ismini taşımaktadır. K ı z ı l ismini taşıyan bir Bey'in adını hem XIII. yüzyılın yazılı kaynaklarından, mesela İbn Bibi'den, hem de başka kaynaklardan biliyoruz. 1211-12 yıllarında Selçuklu tahtında iki kardeş, İzzeddin Keykavus ile Alaeddin Keykubad arasındaki saltanat çekişmesinde Kızıl Bey'in adı Seyfeddin Kızıl Beğ ve İzzeddin Keykavus yanlısı olarak geçmektedir⁸. İzzeddin Keykavus devrinde, Kızıl Beğ, Ankara ve batısıyla ilgisini devam ettirmiştir. Çünkü, 1219 senesinde Ankara'yı Batı'ya bağlayan yol üzerinde, hemen Ankara'nın yakınındaki Çubuk çayı üzerindeki Ak-köprü'yü yaptırmıştır⁹. Anlaşıyor ki Kızıl Beğ, köprüler yaptırarak yeni Türk yurdunun hem imârına hem de, gelişecek kervan yolları sebebiyle ekonomik hayatının canlanmasına katkıda bulunmak istemiştir. Çünkü her iki köprü, Ak-köprü ve Çanlı Köprü onun sorumlu olarak başında bulunduğu u c' un birisi en doğusunda, öteki de en batısında bulunuyordu. Kızıl Bey, ayrıca Ankara'da önemli inşaat yaptırmıştır. 1219 tarihli Ak-köprü dışında, onun Ankara'da inşa ettirdiği ve kendi

⁷ Tuncer Baykara, *Denizli Tarihi*, İstanbul 1969, s. 27 ve dev.; bu düşüncemiz halen de etkinliğini devam ettirmektedir; Kızıl Beğ'in halefi olan Germiyanlıların Gazan Han idaresine sadık oluşu Zeki Velidi Togan tarafından da belirtilmektedir: *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, s. 488, not: 81".

⁸ Seyfeddin Emir Kızıl, 1211-12 yıllarındaki olaylar sırasında geçer; İbn Bibi, *El Evamirü'l Alaiye...* (tıpkı basım), Ankara 1956, s. 137; Keza bk. O. Turan, *Selçuklular Devrinde Türkiye*, İstanbul, 1971, s. 301 (not. 76). "Seyfeddin Kızıl Beğ adı, Ankara'da cami ve mahallesi ile bugüne kadar gelmiştir".

⁹ Mübarek Galib, *Ankara, İkinci Kısım Kitabeler*, İstanbul 1928, s. 4-5.

adını taşıyan cami, medrese ve türbesi¹⁰ XX. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir¹¹.

Burada belirtmemiz gereken ikinci husus, Ankara'daki Kızıl Bey ile Uşak yakınlarındaki kitabenin üzerindeki isim arasındaki ilişkinin tespitidir. Kızıl Bey ile Ankara şehri arasında çok yakın bir ilişki, onun Uc beyliğinin, daha doğrusu sorumluluk sahasının buralardan başladığını göstermektedir.

Ankara'daki bir başka kitabe de Uşak'daki kitabenin çözümü için önemli bir ipucu ve dayanak oluşturmaktadır. Çünkü, halen de müzede korunan Kızıl Bey camiiine ait bir minber tamiri kitabesi, 1299 tarihinde Germiyanlılardan Alişir-oğlu Yakub Beğ'in, kitabedeki künyesi ile "Emir ül-ecel'ül-kebir Yakub bin Alişir" Beğ'in adını taşımaktadır¹².

"Melik ül-ümera Seyfeddin Emir Kızıl", 1220'de Alaeddin Keykubad'ın tahta çıkışında, nerede olduğu bilinmeksizin, bir kere daha tarih sahnesine çıkmaktadır. Çünkü Uc'a haber gönderilerek U c Beyleri çağrılmıştı ki, bu arada "melik ül-ümera" olarak Çoban ve Kızıl Beğlerin adları geçmektedir. Bunlar eski beylerden, ülkenin önde-gelen büyüklerinden olarak tanımlanır. Pek çok (endazesiz) dinar, direm (altın ve gümüş paralar) ile köle ve öteki eşyalardan oluşan armağan ve hediyelerle gelmişlerdi. Öteki uc beyleri ise "koyun, at, deve ve köle" getirdiler. Sultan da kendilerinden memnun kalıp, her birisinin menşurlarını yenileyip görev yerlerine göndermişti¹³. Kızıl Beğ'in, bu sırada hangi u c'da olduğu belirtilmiyorsa da, getirdiği "altın ve gümüş" dolayısıyla, onun şehir ve para ekonomisiyle yakından ilgili olduğu anlaşılıyor.

¹⁰ G. Öney, *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara 1968, s. 93: Kızıl-Bey mescidi; s. 123: Kızıl-Bey türbesi; Ankara'da Hamam-önü'nde, Yürüyen Dede türbesinin bulunduğu sahada olan "Kızıl Bey Medresesi" nde istinsah edilen bir kitap, Burdur kütüphanesinde bulunuyordu: M. Zeki Oral, "Mevcut Vesikalara göre Burdur Kütüphaneleri ve Kitap Vakfiyeleri, Vesikaları", *Belleten*, XXIV/94 (1960) s. 233-261.

¹¹ O. Turan, Aynı eser, s. 301, not: 76; E. Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi*, (Ankara, 1969, s. 7) nde: "Şehir bahçesinin yanında Türkmen Beylerinden Kızıl-Bey türbesi ve medresesi bulunmakta olup" diye söz eder; "medrese" den, yukarıdaki notta da söz edilmiştir.

¹² Sanat tarihi açısından, Türk ahşap işlemeciliğinin en nefis örneklerinden olan bu minber eskiden beri incelenmiş, kitabesi de yayımlanmıştır; kitabenin Germiyan tarihindeki yeri için bk. M. Çetin Varlık, *Germiyan Oğulları Tarihi*, Ankara 1974, s. 31; M. Zeki Oral, "Anadolu'da san'at değeri olan ahşap minberi ve tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi*, V, 1962, s. 23-78-53-55. Ayrıca bk. E. Uğurlu, "Ankara Kızılbey Camii Minberi", *Türk-Etnografya Dergisi*, Sayı: X, 1967, s. 75-81.

¹³ İbn Bibi, Aynı eser, s. 220; O. Turan, Aynı eser, s. 329.

Böylece Germiyanlılar ile Ankara arasındaki bir ilişkiden söz edebileceğimiz gibi, daha çok, Kızıl Beğ'in köprüyü yaptırdığı Uşak dolaylarının Germiyan ülkesi olmasına dikkat etmeliyiz. Çünkü, 1211-12 ve 1219'lardaki "Emir ül-Ümera" Seyfeddin Kızıl Beğ, 1299 tarihi için biraz erkendir ama, 1255 tarihindeki Kızıl Beğ, muhakkak ki Ankara'da 1299 senesinde minberi yenilenen camiin adını aldığı kişiyle çok yakın ilişkili ve aynı insandır.

1211 ve 1220 tarihlerinde etkili bir konumda bulunan Kızıl-Beğ'in, olgun sayılabilecek bir yaşta olması tabiidir. 1211'de, 25 yaşlarında olsa (1184-85 doğumlu), 1255 tarihinde 70 yaşlarında olur ki, uzun bir ömre sahip olup, bir köprü yaptırması o kadar imkân dışı bir olay değildir. Bu arada, 1211 ve 1220'lerde, U c Beğleri sayılırken, Çoban Beğ'in daha önce zikredilmesi, Kızıl Beğ'in yaş itibarıyla daha genç oluşuna da işaret sayılabilir.

Burada önemli olan bir diğer nokta, *İbn Bibi* ve Ankara'daki yapı kitabelerinde adı geçen *Kızıl Beğ* ile, Uşak kitabesinde adı geçen Kızıl Beğ (bn Şücaeddin)'in aynı kişiler olup olmadığı meselesidir. Asker kökenli kişilere verilen ünvanlar arasında *Şücaeddin* olağan olup, bunun yanında, *Seyfeddin* de olağan karşılanmalıdır. Bir başka ifade ile "*dinin kahramanı*" ile "*dinin kılıcı*" arasında, Türk insanı fazla bir fark görmemiş, hepsini aynı kabul etmiştir¹⁴. Her iki köprünün yaptırıcısının aynı kişi olması muhtemeldir. Anlaşıyor ki, yukarıda dediğimiz gibi Kızıl Beğ köprüler yaptırarak yeni Türk yurdunun imarına katkıda bulunmak istemiştir.

Uşak yakınlarındaki kitabenin sahibi Kızıl Beğ ile, Ankara'daki yapıların sahibi olan Kızıl Beğ aynı kişi olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Kitabede, Kızıl Beğ için "emir-i sipehsalar" denmesi, onun kaynaklara da yansımış olan *Uc Beği* özelliğine tam olarak uymaktadır¹⁵.

3. Kitabemizin asıl büyük özelliğine gelmiş bulunuyoruz. Varlığı kesinlikle XIII. yüzyılın ilk 60 senesinde takip edilebilen bu namılı uç Beği'nin babasının (veya soyunun) adı üzerinde durmak istiyoruz. Kitabeyi ilk defa yayımlamış ve ilim alemine sunmuş bulunan Orhan Dengiz bu ismi *Nuhbe* okumuş, fakat yanına da bir soru işareti koymuştur. Kitabenin resmine dikkatle bakılınca, "*Nuhbe*" biçiminde okunmuş yadırganmıyor. Ancak, asıl üzerinde durulması gereken husus, Türkçeye benzemeyen böyle bir ismin

¹⁴ Benzer bir mesele, Orhan Gazi için de söylenir. Vakfiyesine göre Şücaeddin lakap (=ünvan) lı Orhan Gazi, başka kaynaklarda *İhtiyareddin* veya *Seyfeddin* olarak da söyleniyordu: İ. Hakkı Uzunçarşılı "Orhan Gazi'nin vefat eden oğlu Süleyman Paşa için tertip ettirdiği vakfiyesinin aslı (16 fotokopi ile birlikte), *Belleten*, XXVII/107 (Temmuz 1963), s. 437-452.

¹⁵ Hasan bn Abdülmü'min el-Hoyi, *Rûsumu'r-risail ve Nücum'l-fazail*, (yay: Adnan Erzi) Ankara 1963, s. 8.

Türklerin hayatında hemen hiç rastlanmamış olmasıdır. Orhan Dengiz'in bu hususu düşünerek, ayrı bir isim okunuşu da teklif etmesi gerekirdi diye düşünmüştür.

Kitabeye dikkat edilince, eğer bir noktanın yerini biraz kaydırırsak, yeni bir isim karşımıza çıkmaktadır. (نجه) biçiminde kabul edilen bu ismi, (بجه) şeklinde okumayı denersek, karşımıza B e c e n e , yani *Peçenek* ismi çıkmaktadır¹⁶. O zaman Kızıl bin Becene, yani bir Oğuz boyu olarak Peçenek-oğlu Kızıl Beğ, Uc Beyi olarak yadırganmayacak bir insandır. Fakat acaba böyle bir okuyuş tarihi hadiseler ve yörenin XIII. yüzyıl ortalarındaki durumu ile uygun mudur? Kısacası XIII. yüzyıl ortalarında böyle bir Türk Boyunun önderi gerçekten olabilir mi?

Burada mesele, sadece bir isim olarak Kızıl Beyi değil, coğrafyasını da ilgilendirmektedir. Çünkü, sonradan Germiyanlıların hakim olacakları Uşak yöresi dolayısıyla, Kızıl Bey ile Germiyanlıların ilişkisinden yukarıda söz edilmiş idi. Acaba Germiyanlıların Peçeneklerle ilişkisi bilinen tarihi gerçeklerle uyumakta mıdır?

4. Peçenek oğlu Kızıl Beğ, İç Batı Anadolu'da eğer Peçeneklerin varlığı gösterilirse, daha sağlıklı olarak tarih sahnesinde yerini alabilir. Peçeneklerin bu yöredeki varlığı için, XIII. yüzyılda değil, fakat Osmanlı devrine ait bazı kayıtlardan söz edilebilir.

Oğuzların ünlü araştırmacısı rahmetli Faruk Sümer, XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde rastlanan Peçenek adını taşıyan dört köyün de Ankara Sancağı'nda bulunduğunu belirtmektedir¹⁷. Ankara ile Kızıl Beğ arasında var

¹⁶ Böyle bir okuyuş ilk bakışta yadırgatıcıdır. Nitekim 4 Nisan 1997'de, kitabenin fotoğrafını gösterdiğimizde Prof. Dr. Fahreddin Kırzioğlu üstadımız ilk bakışta "Becene" okumuş, fakat hemen "bu olamaz" diye hafif bir sesle, olumsuz bir fikir belirtmiştir. "Bu olamaz" demesi, genellikle Selçuklu devrinde, Oğuz boy adlarını belirten kitabelerin nerede ise hiç görülmemesinden dolayıdır. Ancak, böyle bir okuyuş imkân olduğunu açıkça gösterdiğinden dolayı kendisine teşekkür ederim.

¹⁷ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)* Ankara 1967, s. 312; F. Sümer bu adın "Biçene" diye yazıldığını da belirtiyor (s. 313). Dr. F. Sümer, "Bayındır, Peçenek ve Yüreğirler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XI. cilt, 2-4 sayı (Haziran-Eylül-Aralık 1953) s. 317-344'de biraz daha ayrıntı vardır. Becene ile Peçenek aynıdır: Z. Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, İstanbul 1972, s. 98, keza bk. dizin, *Becene ve Peçenek*. Bilindiği gibi "becene", erken Osmanlı dönemi Türkçesinde "pusu, tuzak, gizlenen yer" gibi anlamlara gelmektedir: Bk. İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman*, Ankara I, II, VIII ve diğerleri. Bu arada "becene" adıyla ilgili olarak, Bulgaristan sahası Türklerinde yaşayan hatıra çok önemli olabilir. Çünkü, orada "Becenelik", "insanların *kıran* (öldürücü salgın hastalık)dan kaçukları yüksek kayalıklardaki delikler, mağaralardır". Bu ismi, vaktiyle XI. yüzyılda Trakya sahasında, Bizans ve Kumau saldırısıyla büyük bir kırgına uğrayan Peçeneklerin artuklarının oralarda saklanmalarından

olan çok yakın ilişkileri yukarıda göstermiş idik. Bugün de Peçenek-özü diye bir yer adının yaşadığı Ankara dolaylarında, XII yy. sonlarında veya XIII. yüz-yıl başlarında Peçenekler daha etkin bir durumda bulunmuş olabilirler. Önceleri Ankara yöresinde yurt tutan Peçeneklerin çok daha batıya kadar uzanmış olmaları da yadırganmamalıdır.

A. Nimet Kurat, çalışmalarının son yıllarında Peçeneklerle ilgili olarak şöyle demektedir:

"Anadolu'da çok miktarda rastlanan bu Peçenek köylerinin, vaktiyle bu-
raya Bizanslılar tarafından yerleştirilen Peçeneklerin izlerini teşkil ettiği ve
XI-XIV. asırlarda bu köylerin daha da çok olduğu anlaşılmaktadır"¹⁸.

Selçuklu tahtında, 1220-1237 arasında 17 yıl kalacak olan Alaeddin Keykubad'ın, taht mücadelesi yıllarında Ağabeyinin tarafını tutan Beylere karşı duyduğu büyük kinini de bu arada unutmamak gerekir. Muhtemelen bu yıllarda, Kızıl Beğ, Alaeddin Keykubad'ın hışmından uzak kalmak amacıyla, Ankara havalisinden batıya geçerek, Uşak dolaylarında kalmayı tercih etmiş olmalıdır. Ancak, kaynaklarda (İbn Bibi ve diğerleri), Alaeddin Keykubad ile Kızıl Beğ arasında herhangi bir olumsuz ilişkiden söz edilmiyor. İlişkiler olağan düzeyde geçmiş, Alaeddin Keykubad tahta geçtiğinde, diğer Uc Beyleri ve bu arada Kızıl Beğde gelip, Beğlik menşurunu yeniletmiş idi.

Kızıl Beğ, İç ve Batı Anadolu'daki oldukça kalabalık ve etkin bir Peçenek kitlesinin önderi bulunuyordu. Kızıl Beğ'in "Peçenek" özelliğini açıklarken, onun İbn Bibi'ye açık olarak yansıyan Çoban Beğ ile olan yakınlığına dikkat etmemiz gerekmektedir. Onun Çoban Beğ'in denetiminde olması gereken İskilip'de de milki olmasını, burasının kendi sahasında olması ihtimali kadar, Çoban Beğ ile olan ilişkileri de açıklayabilir¹⁹. Eski (atik) Hamam'ın sahibi oluşu ile ilgili bu kayıt, aşağıda sözünü edeceğimiz, Karadeniz kuzeyi ile iliş-

dolayı almış olabilir. Becenelik=Peçeneklik olarak, Peçeneklerin saklanıp yaşadıkları yerler olup, sonraki yüzyıllarda kılma sebebi, salgın hastalık biçimine dönüşmüş olabilir: Dr. A. Tacemen, *Türk Fin Ugor.. zemininde, Bulgaristan Türkleri İnanışları veya Türk-Kimliği*, Ankara 1995, s. 545-546.

¹⁸ İslam Ansiklopedisi, "Peçenekler" madd. IX, 535-543., 543a.

¹⁹ İskilip'te, 1272 tarihli Cacaoğlu vakfiyesinde adı geçen "Hamam-ı atık", Kızıl Bey'in olub, çarşı=suç'da bulunmakta idi: A. Temir, *Kırşehir Emiri Caca oğlu Nur al-din'in 1272 tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1959, metin, sh. 57, satır; 486, tercüme: s. 124. Kızıl Beğ'i tam olarak karşılayan "Emir Kızıl"a ait "Eski Hamam"ın 1272 tarihinde "Eski" diye anılması, bu sahiplenmenin, oldukça eski, belki yüzyılın başlarında olduğunu gösterebilir. Ayrıca, özellikle belirtelim ki, bu hamamın yakınlarında Siraceddin Alişir el-Cüнді'nin de evleri bulunmaktadır. Bu kayıt, "Alişir" evladının Germiyanlı sayılması sebebiyle dikkati çekiyor.

kiler için de önemlidir. Hele Çoban Beğ'in Kırım sahillerine bir sefer yapmış olması²⁰, Kızıl Beğ açısından son derece önemli olmalıdır. Muhtemelen o da bu sefere katılarak, Çoban Beğ'e bir tür danışmanlık da yapmış olabilir. Onun bu hareketi, aşağıda sözünü edeceğimiz husus açısından çok önemlidir. Çünkü, Karadeniz kuzeyindeki bu sahada vaktiyle en çok Peçenekler etkili bulunuyordu.

Bu arada ilk dönem Osmanlı kaynakları, Germiyan ülkesindeki Türklerden kimi zaman *Tatar* olarak da söz etmektedirler²¹. Tatar adı Anadolu insanı için genellikle Karadeniz kuzeyinden gelen Türkler için söylenmektedir. Karadeniz kuzeyindeki büyük Türk kitlesinin içinde en çok Peçenekler olduğunu biliyoruz²². Böylece, Peçenek adı geçmese de Karadeniz kuzeyinden Anadolu içlerine gelen Türklerle ilgili kayıtlar da bulunmaktadır.

Bu arada Karadeniz kuzeyi ile yakın ilişkiler, XIV. yüzyıl sonlarında Timur'un kulağına da ulaşmış idi. O Osmanlıların kayıkçı bir Türkmen neslinden olduğunu söylemekle, acaba bu Karadeniz kuzeyi ile olan ilişkileri mi kasdetmektedir? Neticede ne olursa olsun, Kızıl Beğ'in Türkmen, ve bu arada Peçenek kökeni, tarihi bilgilerimize o kadar da yabancı ve ters düşmemektedir. Hem böylece, Germiyanlıların kökenleriyle ilgili olarak, yeni bir ipucu da elde etmiş oluyoruz. Gerçi daha önceleri de, Zeki Velidi Togan ile Şehabeddin Tekindağ²³ Germiyanlıların "Kanglı- Kıpçak" asıllı olduklarını belirtiyorlardı. Bilindiği üzere, Kanglı-Kıpçak unsurunun en çok Karadeniz kuzeyi ile ilgisi vardır.

²⁰ Bu sefer ayrıntılı olarak bilinmektedir: mesela bk. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 357-58 1227 de, C. Cahen ise *Pre-ottoman Turkey* (1968 s. 125-126) 1225 de yapıldığını belirtirler; ayrıca A. Yakubovsky'nin de bir makalesi vardır (nakleden O. Turan, *Aynı eser*, s. 359, not: 54).

²¹ Aşıkpaşa-zade ve Neşri'de yeterli kayıt vardır, Germiyanlıların "Tatar" özellikleri, yeterince açığa çıkartılmamış idi. Keza bk. Varlık, *Aynı eser*, s. 5.

²² H. Namık (Orkun), *Peçenekler*, İstanbul 1933; daha ayrıntılı bilgi: A. Nimet Kurat, *Peçenekler*, (İstanbul 1937) ve *Karadeniz Kuzeyi Türk Kavimleri Tarihi* (Ankara 1971) de vardır. Bir kısım tarihçilerin Kay'larla Kay'ları ayırması gibi, Peçenekleri de Oğuz heyetine dahil olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırmaları adet olmuştur. Oysa bunlar aynı büyük uruktur. Ancak Türklerin, Hazar Denizi'nin kuzeyinden veya güneyinden batuya göçmelerinin etkilerinin sonradan oldukça büyük olduğu görülüyor. Peçeneklerin Çaka Beğ ile yakınlığını da bu arada hatırlayalım. Aynı müellif, *Çaka Beğ*, Ankara 1984.

²³ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, s. 485; M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Anadolu'da Türk Tarih ve Kültürü*, Trabzon 1967, s. 167; keza bk. Varlık *Aynı Eser*, s. 7.

Peçenekler ile komşuları, bu arada Oğuzname ve Dede Korkut'un hamilleri arasındaki sert ilişkiler, Türkmenlerin destanı tarihi ile ilgili kaynaklarda Peçenekler için "it becene" deyişinde de yankısını bulmuş idi. Sonraki yıllarda ve bu arada Osmanlılardan sonra, aynı yörenin kuzeyinde Kayıların öne çıktıklarını da biliyoruz.

İbn Battuta'nın, Denizli güneyinde, daha çok Kayı ve Salur boyundan olan Türkmenlerin arasından geçtiği zaman Germiyanlılar hakkında söyledikleri, yukarda sözü edilen gerçeklerin ışığında, şimdi yeni bir yorum imkânı vermektedir. Peçenekler ile öteki Türkmenlerin, özellikle Salurların kavgalarının uzantısı, vaktiyle Hazar doğusu Türkmenlerinde Peçeneklerden söz edilirken *İt-Becene* biçiminde yaşamış idi²⁴ Hamid-diyarının bir köşesindeki Türkmenlerin zihninde de bu hatıralar, daha erken bir zamanda ve daha canlı bir şekilde yaşamış olmalıdır. Aralarında Salurların²⁵ da bulunduğu kesin olarak bildiğimiz bu Türkmenler, onları eskiden beri gelen olumsuz hatıraların ışığında yine çok olumsuz ifade, Yezid soyundan sayan kelimelerle tanımlamışlardır.

Yukarıda bu yöredeki Türkmenlerin en çok Kayı boyundan olduklarından söz etmiş idim; ancak XIII. yüzyıl kaynaklarında adları geçenler arasında, doğrudan Oğuz Boyu adını taşıyan beğ, Salur Beğ'dir. İbn Battuta'nın kaydından açıkça anlaşılıyor ki, Kütahya-Uşak yöresindeki Peçenek asıllı Türkmenler ile güneylerindeki Salur boyunun da içlerinde olduğu Türkmenler arasında büyük bir çekişme söz konusudur. Peçeneklerin hem kuzeylerindeki (Osmanlı) hem de güneylerindeki (Hamid) Kayılar ile çekişme ve çatışmaları da olmuştur.

Burada dikkatimizi çeken bir özellikten daha söz etmek gerekir. Kütahya-Uşak yörelerinde, XIII-XV. yüzyıllar arasındaki "beğ"lerin baba ve atalarının adları, yaygın veya alışık olmadığımız türden isimlerdir. Uşak Ulu Camiinin dış duvarında yer alan Kavşid (قوشد) oğlu Hasan oğlu Mehmed²⁶, veya Tavşanlı'daki Biçar Beğ adı böyledir. Bu gibi adların da, Nuhbe= Beçene türünden, öteki yaygın Türk kişi adlarıyla bağlantısının olduğunda şüphe

²⁴ Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime* (yay. A. Kononov), Moskova 1958 s. 41; (st. 707)" Salur ili Becene halkını İt becene derler", ayrıca bk. s. 66, 70; A. Dzhikiyev, "On the Ethnogenesis of Salyr Turkmens (according to ethnographical data)", Moscow 1964, s. 4.

²⁵ T. Baykara, *Denizli Tarihi*, s. 32; Salur Beğ'in adı Aksaray'de geçer: *Müsameret ül-Ahbar*, Ankara 1944, s. 71; O. Turan, *Seçüklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 513 ve dev. Sonraki zamanlarda, Germiyanlılarla çekişmede Avsar Beylerinin etkili oldukları, halen de işitilen türkülerinden anlaşılıyor; keza bk. Ali Vehbi, *Acıpayam*, s. 14.

²⁶ Mahmut Akok, "Uşak Ulu Camii", *Vakıflar Dergisi*, III (1956, s. 69-72; qvşd imlasiyla.

yoktur. Dilcilerimizin bu konuyla daha yakından ilgilenmelerini, bu türden karmaşık gibi görünen isimleri Karadeniz kuzeyindeki Türklerin adlarında aramalarıyla neticeye varılabileceğini sanıyoruz.

Anadolu'nun Türk devrinin tarihi coğrafyası ile yakından meşgul olduğum için, Uşak şehrinin kuruluşu, henüz açıklıkla bilinmeyen olayların veya bir durumun neticesi olabilir kanaatinde idim. Şimdi, bir süre yaşadığı Ankara'da şehir hayatına yabancı olmadığını bildiğimiz Kızıl Beğ'in sonradan *Uşak* adını alacak iskân yerinin ortaya çıkmasında etkili olmuş olabileceğini açıkça söyleyebiliriz. Asıl dayanağı Batı Anadolu'nun verimli vadileri olan İznik Devletiyle ilişkiler sırasında Uşak, bir yeni iskân yeri olarak XIII. yüzyılın üçüncü çeyreği içinde şekillenmiş olabilir. Nitekim, bir Bizans devri kale-şehrini Selçuklu devrinde Türk şehir özellikleriyle devam ettiren Kütahyalıların, yakın zamanlara kadar Uşaklıları *yörük* olarak tanımlamaları da dikkati çekiyor²⁷.

Kendisi Uşaklı olan Besim Atalay, Kâşgarlı Mahmud'un kitabının çevirisi sırasında, "*Emgendi*" kelimesi için, Kâşgarlı'nın "Oğuzlar bunu bilmezler" demesi üzerine, koyduğu dip-notunda şu bilgileri nakletmiştir²⁸.

"Kâşgarlı, "bunu Oğuzlar bilmez" demiş ise de bu söz yerinde olmasa gerktir. Oğuzlardan olan Batı Türkleri ve hele Kütahya, Afyon, Uşak, Denizli taraflarının halkı bugün bile bu anlamda *emenmek* fiilini kullanırlar "bu iş için çok emendim" derler ki "çok emek çektim, yoruldu" demektir".

B. Atalay'ın "emenmek" kelimesini çok iyi bildiğinden, böylesine kesin konuştuğu anlaşılıyor. Ancak onun Oğuzlardan olduğunu sandığı, zikrettiği yöreler halkının, Oğuz heyetine dahil olmayan bir "Peçenek" zümresine ait olabilecekleri, böylece yeni bir delil daha kazanmış olmaktadır.

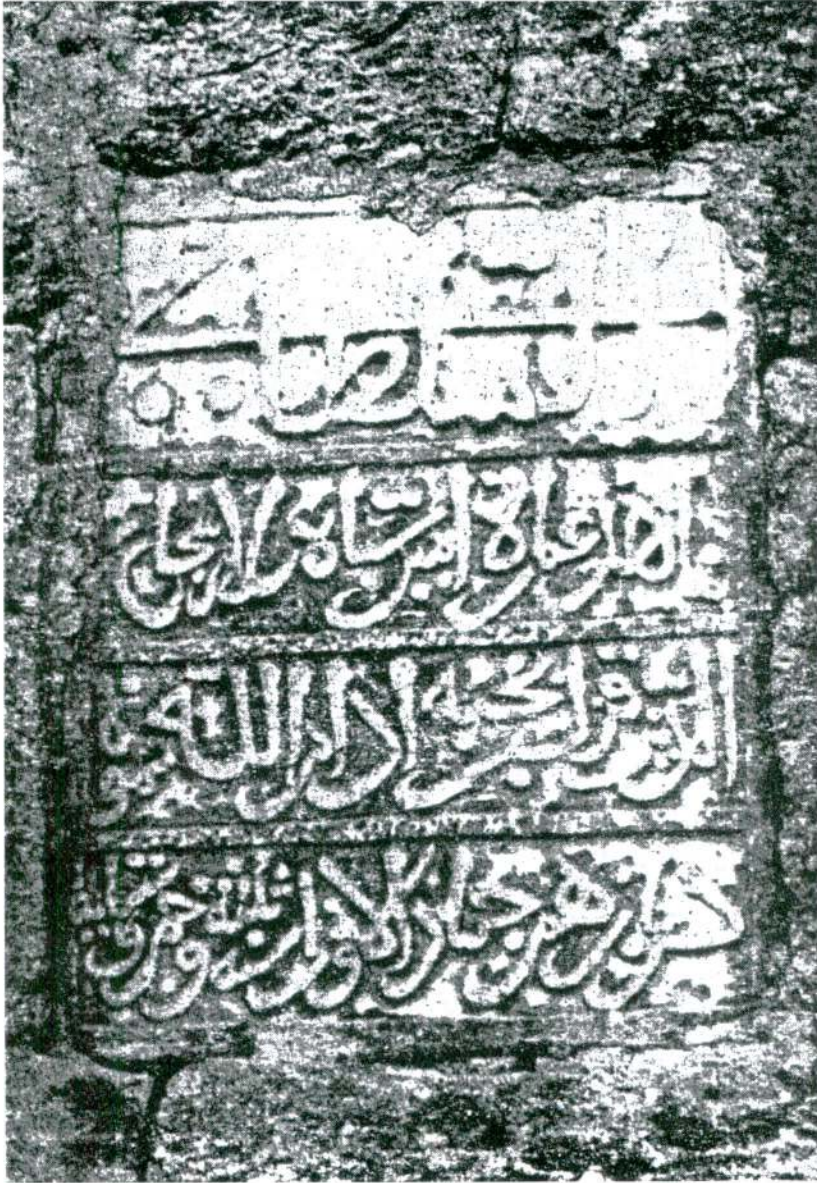
S o n u ç olarak Kızıl Beğ, Anadolu'da sonraki zamanlarda pek tarihi hadiselerle karışmamış, hatta unutulmuş, bir Türkmen boyunun mensubu idi. İç-Batı Anadolu'nun en güçlü Beyliği olan Germiyanlıların bu boyla var olduğu artık kesinleşen ilişkileri, hatta *tatar* özellikleri de, daha ayrıntılı olarak incelenmelidir. Ayrıca, belirtmek gerekir ki, Kızıl Beğ devrine, bir şekilde ad ve nam bırakan bir Türkmen Bey'i'dir. Onun adı döneminde oldukça et-

²⁷ Besim Atalay, *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları*, (T. İş Bankası Yayını) Ankara 1967, s. 22 dipnotu.

²⁸ *Divanü Lugat-it Türk Tercümesi*, I, Ankara 1939, s. 255.

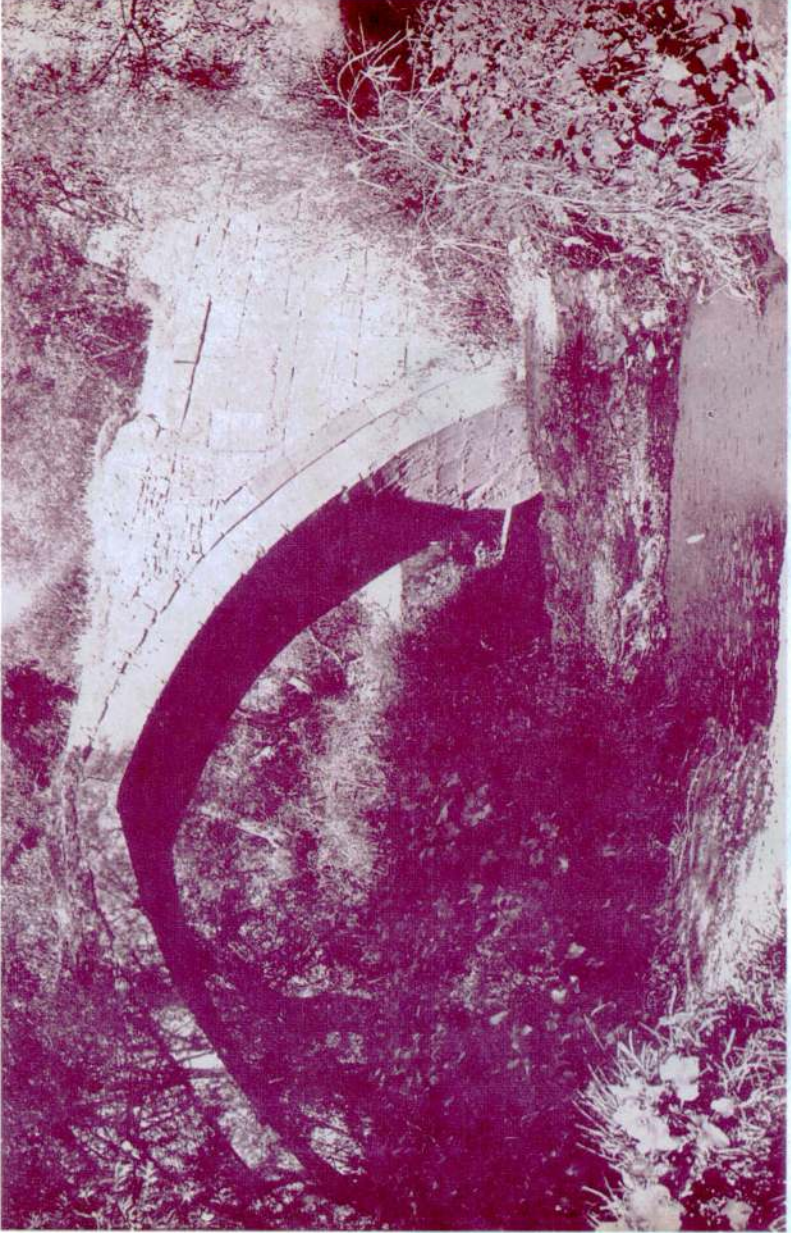
kili olmuş olmalı ki Mevlana, *Divan-ı Kebir*' inde Kızıl Beğ'den, devrinin namı bir Türk'ü olarak söz etmektedir²⁹.

²⁹ Mevlana C. Rumi, *Divan-ı Kebir* (çev. A. Gölpınarlı), İstanbul 1958 III, 417: Mevlana'nın arasına bazı zıtlıkları belirtirken de "kızıl" dan söz ettiği bilinmekle birlikte, bu isim doğrudan namı uc beyi olan sözünü ettiğimiz *Kızıl Beğ* olmalıdır.

Res. 1 - Uşak-Çanlı Köprü kitâbesi (Orhan Dengiz'den).

Tuncer Baykara

Res. 2 - Uşak, Çanlı-köprü, 1970'lerde, kitabe yerinde (Haşim Tümer'den).

Res. 3 – Uşak, Çanlı-köprü, 1997 Martu'nda, Mansab tarafından görünüş: Kitabe yeri boş.

Res. 4 – Uşak, Çanlı-köprü, 1997 Martu'nda, Kaynak tarafından görünüş.

